

VILÁG- TÖRTÉNET

10. (42.) évfolyam 2020. 1.

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **MITROVITS MIKLÓS**
A POLITIKAI, KULTURÁLIS ÉS TÁRSADALMI ELLENÁLLÁS
LEHETŐSÉGEI
- **BALÁZS ISTVÁN MIKLÓS**
A LENGYEL RENDSZERVÁLTÁS ELSŐ ÁRVÁI
- **PETER JAŠEK**
BÁRSONYOS FORRADALOM SZLOVÁKIÁBAN
- **KECSKÉS D. GUSZTÁV**
A NATO ÉS KELET-EURÓPA 1988–1992-BEN
- **VÁMOS PÉTER**
„KEDVEZŐ A PILLANAT, HOGY TOVÁBBLÉPJÜNK A
MAGYAR–TAJVANI KAPCSOLATOKBAN”
- **SZEMLE**
BARTHA ESZTER, BÍRÓ LÁSZLÓ, MÁRKUSZ LÁSZLÓ,
URBÁN MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

10. (42.) évfolyam 2020. 1.

TARTALOM

A rendszerváltás narratívái. 1989 – az áttörés éve (Mitrovits Miklós)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Mitrovits Miklós: A politikai, kulturális és társadalmi ellenállás lehetőségei. A lengyel és a magyar példa	5
Balázs István Miklós: A lengyel rendszerváltás első árvái. A Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusának története	25
Peter Jašek: Bársonyos forradalom Szlovákiában	39
Kollai István: Szétfejlődés a történelem sodrásában. A legújabb kori történelmi események eltérő hatása a szlovák és a magyar politikai gondolkodásra	61
Kecskés D. Gusztáv: A NATO és Kelet-Európa 1988–1992-ben. Az Atlanti Paktum helyzete és tevékenysége: átalakulás és folytonosság	79
Vámos Péter: „Kedvező a pillanat, hogy továbblépjünk a magyar–tajvani kapcsolatokban.” A budapesti Tajpej Kereskedelmi Iroda megnyitása	99
Lukács B. György: A titói Jugoszlávia a horvát és a szlovén közgondolkodásban 1989 után	119
<i>Szemle</i>	
Jugoszlávia történelmi perspektívából (Bíró László)	129
Alija Izetbegović – az apokalipszis lovasa vagy békeangyal (Márkus László)	139
Történetírás és autokrácia. Cárok, kortársak, tanulságok (Bartha Eszter)	143
Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek (Urbán Máté)	146

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

CONTENTS

Narratives of Transition: 1989 – The Year of Political Breakthrough (Miklós Mitrovits)	1
<i>Studies</i>	
Miklós Mitrovits: Opportunities for Political, Cultural and Social Resistance: The Polish and Hungarian Examples	5
István Miklós Balázs: The First Orphans of the Polish Transition: The Congress of the Anti-system Opposition	25
Peter Jašek: The Velvet Revolution in Slovakia	39
István Kollai: Divergence in History: The Different Impact of Contemporary Events on Slovakian and Hungarian Political Thinking	61
Gusztáv D. Kecskés: NATO and Eastern Europe, 1988–1992: Situation and Activities of NATO: Transformation and Continuity	79
Péter Vámos: “This is a Favourable Moment for Us to Move Forward with Hungarian–Taiwanese Relations”: The Opening of the Taipei Trade Office in Budapest	99
György Lukács B.: Tito’s Yugoslavia in Croatian and Slovenian Public Thinking after 1989	119
<i>Book Reviews</i>	
Yugoslavia from a Historical Perspective (László Bíró)	129
Alija Izetbegović: The Horseman of the Apocalypse or a Peace Angel (László Márkus)	139
Historiography and Autocracy: Czars, Contemporaries, Lessons (Eszter Bartha)	143
Mendicant Friars, Farming Monks (Máté Urbán)	146

Cárok, kortársak, tanulságok¹

Vannak olyan kötetek, amelyeknek nehéz volna alcímet találni azon egyszerű oknál fogva, hogy a főcímben sikerül megragadni a lényegét. Szvák Gyulának a Klaniczay Gábor és Szíjártó M. István által szerkesztett *Mikrotörténelem* című sorozatában megjelent tanulmánykötete nemcsak a címével kelti fel az olvasó figyelmét, hanem egyúttal a tanulmányok módszertani keretét is kijelöli. Ahogyan a bevezető tanulmányból kiderül, a kötet oroszul megjelent változatát egy akadémikus méltatója is mikrohistoriográfiaként vagy historiográfiai antropológiaként határozta meg – pontosabban, Szvák Gyula már akkor is ezt a történetírást művelte, amikor az elnevezés még ki sem találtatott.

A kötet a bevezető tanulmány mellett hat olyan írást tartalmaz, amelyek történeti keresztmetszetet adnak nemcsak a historiográfia – azon belül is az Iván- és a Péter-kép változásairól –, hanem a szerző tudományos gondolkodásának fejlődéséről, a történeiszlét szubjektív értékeléséről is. A rendszerváltás után hirtelen divat lett mindent kidobni, ami kiérdemelte a régi, „marxista” történetírás bélyegét – és kétségtelenül sok szerző akad, aki legszívesebben örökre elsüllyesztené „kompromittáló” vagy annak kikiáltott munkáit. Szvák Gyula két tanulmányát válogatta bele a kötetbe az 1970-es évek végét és az 1980-as éveket felölelő időszakból – és mindkettő alátámasztja a szerző azon megállapítását, miszerint a magyar történetírás ebben az időszokban sikerrel lavírozott a nemzeti bezártság Szküllája és a nemzetközi állammarxizmus Kharübdise között, sőt lehetséges volt – legalábbis a késő kádári Magyarországon – úgy művelni a szakmát, hogy közben – ha nem is nyíltan, de a sorok között olvasva egészen biztosan – meg lehetett kérdőjelezni a hivatalos, marxista-leninista legitimációs ideológiát is – méghozzá nemcsak szamizdatokban, hanem a szakma vezető, tudományos folyóirataiban.

IV. Iván, aki a magyar történelemkönyvekben Rettegett Ivánként szerepel – holott a Groznij jelző pontos fordítása inkább Félelmetes –, igen alkalmas történelmi szereplője lett a mindenkori átértékelési hullámnak – és vele kezdődnek a szerző kalandozásai a mikrohistoriográfiával. Iván az orosz középkor talán egyik legszínesebb – de kétségtelenül a legvéresebb – alakja. Miközben uralkodása első feléhez fényes győzelmek fűződnek – a Kazanyi és az Asztraháni Kánság meghódoltatása, a cári cím felvétele, óriási központosítási kísérlet –, végül mintha az örület uralkodna el az uralkodón: a moszkvai vérengzés, az *opricsnyina*, a katonai vereségek és végül trónörökös fia meggyilkolása – mindez okozója lesz a szörnyű zűrzavar, a *szmuta* időszakának, és majdnem kockára teszi a birodalom létét, amelynek megerősítésén Iván annyit fáradozott. Ki volt tehát Iván? Szvák Gyula nem is feltétlenül erre a kérdésre keresi a választ – noha már akkor megállapítja, hogy Iván lelke nem volt egész-

¹ Szvák Gyula: *IV. Iván és I. Péter mikrohistoriográfiája*. Bp., L'Harmattan, 2019. 175 p. (Mikrotörténelem, 9.)

séges, amikor a pszichológiát még nagyon is óvakodtak segítségül hívni a marxista történések –, mint inkább azt a kérdést kutatja, hogyan változott az Iván-kép az orosz és a szovjet történetírásban, és mit mond el Oroszország mindenkori állapotáról az Iván-historiográfia.

Mivel magam nem vagyok Oroszország-kutató, mindössze három fontos mozzanatot emelek ki a szerző szövevényes elemzéséből. Az egyik a birodalmi történetírás hangsúlyozása. Az orosz államjogi iskola a központosított hatalom meglétét állítja az elemzés középpontjába, és abból igyekszik levezetni az értékelést. Ez korántsem csak az oroszokra jellemző, érdemes felhívni a figyelmet az USA nagyon is hasonló birodalmi történelemszemléletére és igényeire. Mint ahogyan a hidegháború sem csak a szovjet propagandát jelentette, a másik oldalon az általam már sokszor bírált totalitárius iskola „jelentkezett” mint tipikus hidegháborús ideológia. Az orosz/szovjet–amerikai párhuzamot még lehetne folytatni – többek között érdemes volna összevetni a két birodalom gyarmatosítási módszereit és eredményeit. Ezekre még visszatérünk.

A második mozzanat Szvák Gyulának az a tézise, hogy az orosz történetírás *európai* történetírás. Ma bizonyos érvelésekben Oroszország európai létét is szokás megkérdőjelezni – egyes szerzők egyenesen „ázsiai” kommunizmusról értekeznek, remélhetőleg nem lévén tisztában az érvelés goebbelsi gyökereivel. Egészen más – és az egész régiót érintő – problematika a kelet-európai fejlődés „különlegessége”. Nem meglepő, hogy éppen itt voltak a marxista gyökerű, magyar történetírói iskolának komoly nemzetközi eredményei, amelyekből ma szokás a marxizmust „kilúgozni” – mintha a vilárendszer-iskola elképzelhető lenne a marxizmus mint *módszer* nélkül! Már Iván is hadakozott a gazdasági elmaradottság problémájával, ami aztán különösen markánsan jelentkezett I. Péter idejében, aki, mint mindent, ezt is erőszakos úton igyekezett orvosolni.

És végül a harmadik mozzanat: az elkerülhetetlen *áthallás*. Nem csak arról van itt szó, hogy Sztálin idejében lett Groznij az első számú „sztár”, aki még Pétert is megelőzte a hivatalos ikonográfiában – holott Iván kultuszának kiépítése, ahogyan a szerző korábbi munkájából is kiderül, jóval régebbi időkre és történetírói hagyományokra megy vissza. Sztálin csak azt nehezményezte, hogy Groznij nem számolt le az összes ellenségével, vagyis nem valósította meg a tökéletes terrort. A diktátor mindenesetre tanult a múlt hibáiból, és a nagy terror ideje alatt annyi kommunista esett áldozatul a sztálini üldöztetéseknek, amennyiről a cárok csak álmodhattak. Mégis vannak szörnyű párhuzamok: az *opricsnyina* idején a legújabb kutatások fényében a terror valójában kicsúszott irányítói kezéből és önjáróvá vált – és valóban, a sztálini terrort is így látják a „revizionista” történészek. Wendy Z. Goldman azt a fontos megállapítást teszi, hogy a sztálini terrort valójában széles körű demokratizálás előzte meg – sőt a munkásokat egyenesen arra biztatták, hogy jelentsék fel feljebbvalóikat. A kínai kulturális forradalom esetében is találunk ilyen „demokratizálási” kísérleteket – ami alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a demokratizálás nem mindig egyenlő a nagyobb progresszióval, sőt a terror előjele is lehet.

Iván kultuszának 20. századi „leleplezése” mindenesetre Sztálint és egész rendszerét is diszkreditálta. Nem véletlenül jelenthetett meg a *Cárok és kalandorok* Szvák Gyula tollából 1982-ben 80 ezer példányban: a szerző olvasmányos stílusa mellett ez az áthallás is szerepet játszhatott Groznij és utódai hazai sikerében. Szvák Gyula ítélete egyértelmű, mint ahogyan a kronológiai sorrendbe rendezett hat tanulmány is egységes gondolkodást, integráns tudóspályát mutat: még ha Iván sikeres uralkodást zárt volna is (ahogyan I. Péter tette), akkor sem igazolja semmi a fékevesztett terrort és az erőszakot – mint ahogyan Péter sem tudta civilizálni nemhogy nemzetét, de még saját magát sem.

Szvák Gyula felveti a kérdést: volt-e más fejlődési út, alternatíva az orosz történelemben? Itt jelenik meg egyetlen kritikám: a Nyugat fenyegetésének bizonyos mértékű alábecsülése. Miközben ez a Nyugat „civilizálta” az egész világot, a civilizáció zászlaja alatt kegyetlenül leigázott minden mást, ami az útjába került, legyen az India, az Oszmán Birodalom vagy az egykor oly dicsőséges Kína. Mao kegyetlensége nem pusztán egy örült diktátor véres szenvedélyéből fakadt, hanem egyfajta válasz volt a nyugati kapitalizmus kihívására – amelyben mindig benne rejtett a fenyegetés is. Hasonló lehet Sztálin megítélése: hiszen a nagy terror elképzelhetetlen a kollektivizálás és az erőltetett iparosítás nélkül – amely nélkül viszont a Szovjetunió nem nyerhette volna meg a második világháborút. Ez, természetesen, nem igazolja, főként pedig nem menti Sztálin bűneit – viszont korlátozza azt a kérdést, hogy volt-e más alternatíva Oroszország számára.

Engem személyesen is szíven ütött a szerző pétervári mentorának sorsa: a rendszerváltást üdvözlő, végül még féltve őrzött bélyeggyűjteményét is eladni kényszerülő, „tipikus” orosz értelmiségi alakja, aki minden korban igyekezett megőrizni szakmai tisztességét – és végül az a kor mért rá halálos csapást, amelynek eljövételéről a brezsnyevi pangás entellektüeljei csak álmodozhattak a szűkös panellakások konyháiban. Kérdés, vajon adott-e, adhat-e a Nyugat valami „mást” ezeknek a reménykedő értelmiségieknek (még ha nyilván nem mérhető egy bélyeggyűjtemény eladása azoknak a tragédiájához, akik valóban mindenüket – munkájukat, lakásukat, családjukat is – elvesztették a rendszerváltás utáni „sokkterápia” nehéz éveiben).

Miközben nincs érvényes válaszom arra a kérdésre, hogy van-e alternatíva nemcsak Oroszország, hanem egész Kelet-Európa számára, fakadhat-e más, mint autokrácia a relatív gazdasági elmaradottság talaján, az már talán könnyebb kérdés, hogy milyen szerepe lehet az értelmiségnek az autokráciák korában. Szvák Gyula megmutatja, hogy a történelem még akkor sem volt pusztán a politika szolgádlánya, amikor erre kifejezetten volt kormányzati akarat egy olyan államban, ahol hagyományosan az állam az egyetlen mecénás, és mondhatni, a tudomány ura. Kinek-kinek szabad döntése „átírni” legszemélyesebb emlékeit, vagy akár a történelmet – de ne feledjük: a történelem egykor ítél a történészek felett.

Bartha Eszter*

* A szerző az ELTE BTK Kelet-, Közép-Európa és Történeti Ruszisztika Tanszék habilitált egyetemi docense (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., Bartha.Aniko@btk.elte.hu).

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2020-as évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap